

TAUTINIAI SANTYKIAI LIETUVOJE 1988–1992 METAIS

Petras Biveinis

Docentas, humanitarinių mokslų daktaras

Tel. 8 618 76 296

El. paštas: pbiveinis@mail.lt

Algis Povilas Kasperavičius

Docentas, humanitarinių mokslų daktaras

Vilniaus universiteto

Istorijos fakulteto

Naujosios istorijos katedra

Tel. 268 72 86

Įvadas

XX a. devintojo dešimtmečio antroje pusėje M. Gorbačiovo vykdomas pertvarkos procesas neišvengiamai vedė link TSRS suirimo. Susidarė galimybė atkurti 1940 m. aneksuotų Baltijos valstybių nepriklausomybę. Platieji lietuvių tautos sluoksniai, kurių nuotaiikas reiškė Lietuvos laisvės lyga (LLL) ir 1988 m. susikūrus Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (LPS), pritarė nepriklausomybės siekiams. Tačiau kitataučių tuometinės Lietuvos TSR gyventojų pozicija nebuvo tokia vieninga ir tai sukėlė tam tikrą įtampą.

1988–1992 m. kartais atrodė, kad šalyje, turinčioje ilgaamžę taiką įvairių tautų sugyvenimo patirtį, tautiniai santykiai neatlaikys sunkių išbandymų. Ne vienam kitataučiui Sąjūdis atrodė nacionalistinė, profašistinė ar panašaus plauko organizacija, kurios pastangomis po 50 priklausomybės metų atkurtoje valstybėje neliks vietos tautinėms mažumoms. Laimei, taip neatsitiko, bet problema, kas buvo Sąjūdis – Lietuvos ar

lietuvių visuomeninis politinis judėjimas, dar neišspręsta. Dažnai pritrūkstante rimtų argumentų sudėtingoms tautinių santykių kolizijoms paaiškinti.

Tautinis atgimimas, su juo susijusi problematika nagrinėjami V. Landsbergio¹, B. Kuzmicko², V. Čepaičio³ memuarinėse knygoose. Jose apžvelgiama ir prieštaringa tautinių santykių raida, pateikti gausūs vertinimai ir apibūdinimai. Ypač pažymėtina B. Kuzmicko knyga, kurios autorius Sąjūdžio veiklos metais rūpinosi tautiniais santykiais. Reikšmingų faktų nagrinėjama tema (iki 1990 m. kovo 11 d.) yra V. Čepaičio knygoje. Paminėtina A. Lieveno knyga⁴, kurioje

¹ Landsbergis V. Lūžis prie Baltijos: Politinė autobiografija. Vilnius, 1997.

² Kuzmickas B. Išsivadavimas. Užsienio politikos epizodai 1988–1991. Atsiminimai. Vilnius, 2006.

³ Čepaitis V. Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11. Vilnius, 2006.

⁴ Lieven A. Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelyje į nepriklausomybę. Vilnius, 1995.

(dažnai gana populiariai) apibūdinta tautinių grupių padėtis, siekiai bei nepasitenkinimo priežastys. A. Sennas savo knygoje, panoramiškai tyrinėdamas politinį procesą, palietė kai kuriuos tautinių santykių raidos aspektus⁵. Lenkų ir lietuvių padėtis Rytų Lietuvoje, kalbinė situacija šiame regione bei veiksniai, lėmę lietuvių ir lenkų santykių įtampą, nagrinėjami Z. Zinkevičiaus⁶, žydų ir lietuvių santykiai – S. Atamuko⁷ studijose. A. Krupavičius⁸ apibūdino tautinių mažumų identitetą nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse. Apie ortodoksinių komunistų kurstytojišką veiklą nemažai faktinės medžiagos yra E. Ganusausko knygoje⁹. Konferencijoje „Tautinės mažumos demokratinėje valstybėje“, skirtoje Tautinių mažumų įstatymo ir Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės dešimtmečiui, direktorius R. Motuzas apibūdino tautinių santykių raidą Lietuvoje per dešimtį metų¹⁰. Kolektyvinėje monografijoje „Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais“ tautiniai santykiai nagrinėjami jų įtakos Lietuvos valstybingumo atkūrimo procesui požiūriu¹¹. Tačiau dar neturime specialiųjų tautinių santykių studijų – jie analizuojami tik kitų problemų kontekste.

Taigi ne itin gausioje literatūroje, skirtoje Sąjūdžio veiklai, pirmiesiems nepriklausomos

valstybės gyvenimo metams, ši problema daugiausia siejama su šovinistinių proimperialinių jėgų intrigomis pagal principą „skaldyk ir valdyk“. Toks aiškinimas teisingas, bet nepakankamas. Derėtų pasakyti, kad ir inteligentų vadovaujamas Sąjūdis, kaip ir jo pagrindu gimusi nauja teisėta valdžia, nebuvo neklystantys. Dažnai ne tik publicistikoje, bet ir tiriamojo pobūdžio darbuose pasigendame nešališkų, nepolitizuotų vertinimų, besiremiančių ne emocijomis, o faktais, užmirštame, kad tautinės daugumos ir tautinės mažumos santykiai yra dominuojančios daugumos ir silpnesnės mažumos santykiai. Tautinių santykių Lietuvoje 1988–1992 m. raidos problemų suvokimas neatsiejamas nuo bendro politinio bei socialinio ekonominio proceso. Kompleksinis požiūris į pokomunistinės transformacijos laikotarpį padėtų giliau pažvelgti į temos aktualijas. Nagrinėjamas laikotarpis yra trumpas, tačiau jame tarsi veidrodyje atsispindi tautinių santykių Lietuvoje problematika.

Straipsnio tikslas: pateikti tautinės daugumos – lietuvių ir rusų, lenkų, žydų, iš dalies baltarusių ir kitų tautų santykių raidos analizę. Būtent rusai ir lenkai buvo ir yra didžiausios tautinės mažumos. O žydai mūsų akiratin patenka todėl, kad jų pozicija Lietuvos valstybingumo atžvilgiu buvo kitokia negu daugelio rusų ir lenkų.

Rengiant straipsnį panaudoti įvairūs šaltiniai: dokumentų rinkiniai, spauda, memuarinė literatūra, archyvinė medžiaga.

Dėl sąvokų yra painiavos. Mums įprastas tautos supratimas tarptautinėje teisėje sutapatinamas su valstybės piliečių visuma. LR Konstitucijoje skelbiamos tautinių bendrijų teisės, o Aukščiausioji Taryba 1989 m. lapkričio 23 d. priėmė Tautinių mažumų įstatymą. Tautinės mažumos apibrėžimo nėra nei Lietuvos įstatymuose, nei tarptautiniuose dokumentuose. Jungtinių Tautų dokumentuose vartojamos keturios mažumų sąvokos: tautinės, etninės, religinės ir kalbinės.

⁵ Senn A. E. Bundanti Lietuva. Vilnius, 1992; Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje. Vilnius, 1997.

⁶ Zinkevičius Z. Rytų Lietuva pracityje ir dabar. Vilnius, 1993.

⁷ Atamukas S. Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX amžiaus pabaigos. Vilnius, 1988.

⁸ Krupavičius A. Lietuva kelyje į demokratiją. Vilnius, 1992.

⁹ Ganusauskas E. Penktoji kolona. Vilnius, 1996.

¹⁰ Motuzas R. Tautinės mažumos ir pilietinė visuomenė // Tautinės mažumos demokratinėje valstybėje. Konferencijos, skirtos Lietuvos Respublikos Tautinių mažumų įstatymo ir Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 10-mečiui, medžiaga. 1999 m. lapkričio 25–26 d. Vilnius, 2000.

¹¹ Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais. Vilnius, 2000.

Manytume, jog nebūtina vengti tautinės mažumos sąvokos. Mes turime omenyje tautinę grupę, kuri skiriasi nuo daugumos savo kalba, kilme, kultūra, religija, papročiais, o ne kiekybe.

Tautų emancipacijos prieštaravimai

Taikaus tautų sugyvenimo tradicija Lietuvoje buvo pažeidžiama ir iškreipiama nuo 1940 metų. Komunistinė valdžia Tarybų Sąjungoje visuotinai kontroliavo tautinius santykius, buvo slopinami nacionaliniai tautų jausmai, dvasinis savitumas. Per Lietuvą stalininiu laikotarpiu nusirito trėmimų bangos, kurios labiausiai palietė lietuvius, „mėsmales“ neišvengė ir kitos tautos. Drauge komunistinis režimas, negalėdamas viešai atsiriboti nuo marksizmo (K. Marksas smerkė tautų engimo politiką) oficialiai deklaravo tautų brolybę ir lygybę, „socialistinių nacijų suklestėjimą ir suartėjimą“, o perspektyvoje „pažangią“ „susilieįimą“ politiką. Nepaisant oficialios ideologijos, kuria ne itin buvo ir tikima, N. Chruščiovo ir L. Brežnevo laikais Lietuvoje susiklostė gana palankios tautinio gyvenimo sąlygos. Tai lėmė neišnykusi tautinė savimonė, kurią palaikė katalikybė, prisiminimai apie rezistencinę kovą. Buvo siekiama praktinio autonomiškumo tautinio gyvenimo, kultūros, ekonomikos srityje.

Atėjęs į valdžią M. Gorbachiovas paskelbė viešumo ir pertvarkos politiką. Didelis jos pasiekimas buvo kritikos laisvė, cenzūros sušvelninimas. Žmonės pradėjo drąsiau kalbėti apie tai, ką galvoja, ir stebėjosi, kad už tai nepersekiojama. Viešumo, demokratijos idėjos imponavo didžiai lietuvų, tautinių mažumų inteligentijos daliai, kitų socialinių sluoksnių atstovams. Lietuva buvo viena iš tų tarybinių respublikų, kuriose daugumą gyventojų sudarė vadinamosios „titulinės nacijos“ žmonės.

Tautinė gyventojų sudėtis (proc.)¹²

Tautybė	1959 m.	1970 m	1979 m	1989 m.
Lietuviai	79,3	80,1	80,0	79,6
Rusai	8,5	8,6	8,9	9,4
Lenkai	8,5	7,7	7,3	7,0
Baltarusiai	1,1	1,5	1,7	1,7
Žydai	0,9	0,8	0,4	0,3

Nuo 1959 metų tautinių mažumų atstovų skaičius nelabai kito. Tik žydų dėl emigracijos į užsienį ryškiai sumažėjo.

Natūralu, kad demokratėjimo sąlygomis pirmiausia imta atsigręžti į tautos istoriją, nacionalinę kultūrą, susirūpinta jų vertybių apsauga. 1987 m. balandžio 3 d. Vilniuje vyko Lietuvos kultūros fondo steigiamoji konferencija. Fondas ketino plėsti tiesioginį šalies gyventojų dalyvavimą kultūros darbe, padėti žmonėms plačiau ir nuodugniau suprasti savo tautos ir pasaulio kultūrą. TSRS tautų ir tautybių kultūros vertybės ir spręsti daugelį kitų klausimų, susijusių su kultūros plėtote bei jos vertybių apsauga¹³. Jam vadovauti ėmėsi mokslininkas geografas prof. Česlovas Kudaba. Tų metų pavasarį prie fondo susibūrė karaimų, žydų ir baltarusių kultūros rėmimo grupės. Didžiulį rezonansą turėjo 1988 m. balandžio 20 d. filosofo A. Juozaičio dailininkų sąjungos susirinkime perskaitytas pranešimas „Politinė kultūra ir Lietuva“, kuriame pirmą kartą buvo viešai pasmerktos Lietuvos istorijos sovietinės klastotės. Brendo tautų emancipacija.

Tautinių lietuvių atgimimą paskatino Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Inicijatyvinės grupės susikūrimas. Inicijatyvinė grupė pasiskirstė į komisijas. Tautinių reikalų komisijai pradėjo

¹² Tautinės mažumos Lietuvos Respublikoje (statistika, informacija, dokumentai). Vilnius, 1992, p. 12.

¹³ Žr.: Kudaba Č. Lietuvos kultūros fondas. Vilnius, 1989.

vadovauti kino režisierius Arūnas Žebriūnas. Komisija kėlė tokius pagrindinius sprendimus klausimus: 1) nacionalinės istorijos gražinimas lietuvių tautai, vertingų istorijos dokumentų paskelbimas; 2) lietuvių kalbos pripažinimas valstybine respublikos kalba LTSR konstitucijoje; 3) tautinių mažumų (ne tikai rusų ir lenkų) problemų sprendimas Lietuvoje; 4) lietuvių mokyklų steigimas už LTSR ribų¹⁴. Inteligentija darė didžiulį poveikį visuomenei, o pats Sąjūdis siekė burti savo gretose įvairių socialinių sluoksnių atstovus, nepriklausomai nuo tautybės, religijos, socialinės padėties. Bet A. Sennas taikliai pastebėjo, kad Sąjūdžio lyderiai buvo susirūpinę tik savo tautiečių reikalavimais¹⁵. Kuo tai paaiškinti? Išryškėjęs etnocentrizmas ilgalaikės tautinės sprespaudos sąlygomis buvo natūralus reiškinys, bet kitų tautų rūpesčių ignoravimas galėjo sukelti ir bent iš dalies sukėlė tarpnacionalinę įtampą.

M. Gorbaciovo pertvarkos idėjas, juo labiau praktinius žingsnius jas realizuoti komunistinė valdžia Lietuvoje sutiko ne itin palankiai. Viešai deklaruojant pritarimą pertvarkos idėjoms, buvo pagrįstai nuogausta, kad demokratija, nors ir „socialistinė“, išlaisvins „buržuazinių nacionalistų“ veiklą – juk kraštas, nepaisant didžiulių pastangų diegti „komunistinį sąmoningumą“, iš esmės liko „nacionalistinis“. Didžiulių galvosūkiu valdžiai tapo tų pačių metų birželio 24 dieną Sąjūdžio organizuotas susitikimas su TSKP XIX konferencijos delegatais, kai Katedros aikštėje šalia M. Gorbaciovo portretų plevėsavo trispalvės vėliavos. Tarp LPS ir komunistinės valdžios kilusią įtampą stipriai išskleidė TSKP CK politinio biuro narys A. Jakovlevas savo viešnagės Lietuvoje rugpjūčio 11–12 d. metu. Svečias, susitikęs su kūrybinės inteligentijos atstovais, patikino, jog artimiausiu metu įvyks pokyčių, kurie paspartins reformas, pasakė, kad

būtina vieniems kitais pasitikėti. Susitikime su LKP CK atstovais A. Jakovlevas pareiškė, kad partinė valdžia turėtų stengtis Sąjūdį toleruoti, vengti priešpriešos¹⁶. A. Sennas, įvertindamas A. Jakovlevo vizitą, rašė, kad jis „atvėrė lietuviams duris, o kai šie pro jas žengė, Maskva nebepajėgė jų sulaikyti“¹⁷.

Sparčiai stiprėjantis lietuvių atgimimas sulaukė kai kurių rusų inteligentijos atstovų pritarimo. 1988 m. rugpjūtį Maskvos rašytojas G. Jefremovas „Komjaunimo tiesoje“ paskelbė straipsnį „Nereikia bijoti vieniems kitų“, o spalį „Atgimime“ dar vieną straipsnį „Didžiavalstybinis internacionalizmas prieš nacionalinius interesus“. G. Jefremovas paragino kitataučius bendrauti su lietuvių tautinio atgimimo jėgomis. Straipsniuose Sąjūdis buvo traktuojamas ne kaip lietuvių, o kaip Lietuvos judėjimas¹⁸. Deja, panašių publikacijų nebuvo daug. Rusų inteligentijos atstovai buvo iškėlę idėją įkurti LPS rusų skyrių¹⁹, kuri, deja, nebuvo įgyvendinta.

1988 m. spalio 15 d. „Atgimimas“ išspausdino Sąjūdžio programos projektą. Vienas iš devynių skyrių buvo skirtas nacionaliniams santykiams. Projektas skelbė, kad Sąjūdis laiko neteisėta ir atmeta tautų mechaniško sumaišymo, deportacijų ir nacionalinio nihilizmo praktiką, tautų suliejimo politiką. Sąjūdis siekia konkrečių ir aiškių konstitucinių ir teisinių tautų lygiateisiškumo garantijų. Dėdamasis prie demokratiško Lietuvos visuomenės sukūrimo, Sąjūdis siekia užtikrinti šalyje gyvenančioms tautinėms mažumoms viešo jų tautinės savimonės pasireiškimo teisę, skatina ir remia jų kultūros ir raštijos savo kalba plėtrą. Drauge Sąjūdis laikosi požiūrio, kad tautinis lygiateisiškumas gali būti įgyvendintas

¹⁶ Kšanavičius A. Lietuvos atgimimo dienoraštis. Kaunas, 1998, p. 40.

¹⁷ Senn A. E. Gorbaciovo nesėkmė Lietuvoje, p. 22.

¹⁸ Žr.: Komjaunimo tiesa. 1988, rugpjūčio 20; Atgimimas. 1988, spalio 10.

¹⁹ Ефремов Г. Мы люди друг другу. Литва: будни свободы, 1988–1989. Москва, 1990, p. 212.

¹⁴ Sąjūdžio žinios. 1988, Nr. 1.

¹⁵ Senn A. E. Bundanti Lietuva, p. 41.

tik visų tautų atstovams pripažįstant lietuvių tautos apsisprendimo teisę²⁰. Pasvertas, nuosaikus ir tuometinėmis sąlygomis realus projektas išreiškė lietuvių, kitų tautinių bendrijų interesus.

Diskusijų dėl programos projekto nestigo. Daugiausia jis susilaukė pritarimo. Vilniaus universiteto Kauno vakarinio fakulteto darbuotojų laiške LPS programos redakcinei komisijai buvo rašoma, kad programos projektas telkia bendram darbui visus šalies gyventojus nepriklausomai nuo jų tautybės, pasaulėžiūros ar profesijos²¹. Tačiau būta ir kitokių nuomonių. 16-osios lietuviškosios divizijos veteranai apgailestavo, kad programos projekte nėra jokio Sąjūdžio veiklos ryšio su Lietuvos komunistų partija, apeitas marksistinis lenininis teiginys apie klasinį kultūros pobūdį, nėra net užuominos apie socialistinį internacionalizmą, o Vilniaus inžinerinio statybos instituto karinės katedros darbuotojai „priminė“ projekto autoriams V. Lenino mintį, kad yra tik dvi ideologijos – socialistinė ir buržuazinė, ir socialistinės ideologijos menkinimas reiškia buržuazinės ideologijos stiprinimą, kas ir vyksta Lietuvoje²².

1988 m. spalio 22–23 d. įvyko steigiamasis Lietuvos Persitvarkymo sąjūdžio suvažiavimas. Užsiregistravo 1021 delegatas: lietuvių – 980 (96 proc.), rusų – 8 (0,8 proc.), žydų – 6 (0,6 proc.), lenkų – 9 (0,9 proc.) ir kt.²³ Delegatų sudėtis neatitiko Lietuvos tautinės sudėties. Tai liudijo apie prasidėjusį tautinį atsiribojimą. Drauge tai buvo rimtas signalas Sąjūdžio vadovybei, tačiau į jį nebuvo atkreiptas deramas dėmesys. Beje, ir Sąjūdžio rėmimo grupėse kitataučių buvo nedaug²⁴. Iš tautinių bendrijų tik žydai aktyviau įsitraukė į Sąjūdžio veiklą.

Diskusiją dėl programos apibendrina prof. B. Kuzmickas, kiti delegatai. B. Kuzmickas informavo, kad, nors programos projektas pasirodė tik prieš dešimt dienų, buvo gauta daug laiškų, įvairių tautybių žmonių atsiliepimų. Laiškų autoriai daugiausia domėjosi tautų tarpusavio santykiais – kalba, pilietybe, kultūros temomis. Ir tik viename laiške programos projekto autoriams ir Sąjūdžiui buvo pasiūlytas Sibiras²⁵. Suvažiavime pranešėjų kalbos dažnai buvo ne tik prasmingos, bet ir emociškos, pajavairintos istoriniais pavyzdžiais. A. Brazauskas kalbėjo: „Lietuvių tautinės savimonės atgimimas neduoda jokio pagrindo kitų tautų atstovams nerimauti, o juo labiau nepasitikėti lietuvių tauta. Išties mūsų tautos gyvenimo šimtmečiai – geriausias argumentas, kad lietuviai nori ir moka gražiai bendrauti su visais, kas gerbia jų kalbą ir istoriją, nacionalinę mokyklą ir kultūrą, tradicijas ir gyvenimo būdą. Aš kviečiu jus: dažniau ir sumaniau panaudokime šį nesugriaujamą argumentą visos Lietuvos atgimimo labui.“²⁶ A. Juozaitis atkreipė dėmesį, kad būtina kurti teisinę valstybę, tapti, kaip ir dera europiečiams, Lietuvos piliečiais. Plojimų audra buvo palydėti jo žodžiai: „Tik Lietuvos pilietis gali pasakyti svieto perėjūnams, kad čia ne vėjų pagairė ir kad mes nebeįsileisime nei vyžotų, nei geležimi kaustytų okupantų.“²⁷ Tačiau paprastas rusas iš „okupantų būrio“, tai išgirdęs, vargu ar galėjo gerai pasijusti. Dažnas emocijų nevaldymas ir etiketės dar primins apie save. Rašytojas V. Petkevičius sustiprino emocijas, pavadinęs žymiausią iš Lenkijos nepriklausomybės atkūrėjų maršalą Juzefą Pilsudskį „mažu stalinuku“²⁸.

Suvažiavimas patvirtino LPS programą, taip pat rezoliuciją Nr. 6 „Dėl nacionalinių santykių“. Rezoliucija konstatavo, kad tautiniai santykiai

²⁰ Atgimimas. 1988, spalio 15.

²¹ Lietuvos valstybės naujasis archyvas (toliau LVNA), f. 5: Bronislavas Juozas Kuzmickas, ap. I, b. 253, l. 21.

²² Ten pat, l. 31, 25.

²³ Bauža Č., *Setkauskis P.* Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas. Vilnius, 2002, p. 122.

²⁴ Čepaitis V. Su Sąjūdžiu už Lietuvą, p. 376.

²⁵ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas. Vilnius, 1990, p. 70–71.

²⁶ Ten pat, p. 14.

²⁷ Ten pat, p. 19–20.

²⁸ Ten pat, p. 41.

TSRS ir LTSR paastrėjo. Tautinį klausimą buvo siūloma spręsti įgyvendinant politinį, ekonominį ir kultūrinį Lietuvos suverenitetą lygiateisių TSRS tautų federacijoje, nuosekliai vadovaujantis visuotinai pripažintais demokratijos, tarptautinės teisės, laisvo tautų apsisprendimo bei jų suverenumo gerbimo principais²⁹. Nebuvo vengta ir stereotipinių teiginių apie lenininę tautų draugystę, federalizmo principų atkūrimą, tačiau tai, kaip ir visuomenės atnaujinimo susiejimas su pertvarkos procesu gilinimu, garantavo netolimoje ateityje gana ramius santykius su oficialiąja valdžia.

Pradėjus veikti Sąjūdžiui, Maskva gana greitai suskato kurstyti tarpnacionalinę įtampą. Pasirodė straipsnių apie lietuvių priešišumą kitataučiams. „Izvestijos“ išspausdino publikaciją apie lietuvių ekstremizmą. „Moskovskije novosti“ 1988 m. spalio 30 d. pranešė, kad suvažiavime Lietuvos laisvės lygos atstovas Antanas Terleckas (jis dalyvavo svečio teisėmis) neva siūlęs „išvalyti Lietuvą nuo rusų“. Iš tikrųjų A. Terleckas ne tik nereikalavo išvaryti rusus iš Lietuvos, bet ir savo kalboje nė karto nevartojo žodžio „rusas“ ir tik kartą „Rusija“³⁰. Tačiau antilietuviškos nuotaikos plito.

Tautinės bendrijos jau nuo 1988 m. pavasario kūrė savo organizacijas. Šis procesas paspartėjo įkūrus Sąjūdį – telkėsi baltarusių, karaimų, lenkų, rusų, žydų ir kitų tautinių mažumų organizacijos. Laisva ir kūrybiška, daugiausia kultūros srityje, tautinių mažumų veikla neigė Kremliaus skleidžiamą propagandą apie lietuvių priešišumą kitataučiams.

Viena iš svarbiausių tautinių mažumų atgimimo problemų – jų tautinio identiteto išlaikymo laipsnis. Svarbus rodiklis, nusakantis tautinio identiškumo laipsnį, yra savo tautybės kalbos

pripažinimas gimtąja. 1989 m. tik 35 proc. žydų, 40 proc. baltarusių, 51 proc. ukrainiečių, 81 proc. lenkų gimtąja laikė savo tautybės kalbą³¹. Tautinis identitetas glaudžiai siejasi su integracija į lietuviškąją socialinę kultūrinę aplinką. Svarbiausia kitataučių pasirengimo ištraukti į šalies gyvenimą sąlyga buvo lietuvių kalbos mokėjimas. 1989 m. jis laisvai kalbėjo tik 15 proc. lenkų, 17 proc. baltarusių ir ukrainiečių, 33 proc. rusų, 38 proc. žydų³². Taigi pagrindinės tautinės grupės menkai mokėjo lietuvių kalbą.

Sąjūdis tapo takoskyra tarp lietuvių ir dalies rusų, lenkų bei kitų tautų atstovų, ypač tų, kurie Lietuvoje apsigyveno daugiausia po Antrojo pasaulinio karo. Subruzdavo rusai, ėmė komplikuoti jų santykius su lietuviais. Kai kurie atvykėliai nebepajėgė suprasti Lietuvoje vykstančių procesų, jiems lietuvių tautinis atgimimas prilygo „nacionalizmo“ ar net „fašizmo“ kilimui. Tie rusai, kurie, beje, patys paprastai neturėjo tautinės savimonės, priešiškaai sutiko lietuvių tautinį atgimimą, užėmė aktyvių „socializmo gynėjų“ poziciją. Jie tapo komunistinės valdžios Lietuvoje atrama. Jų „internacionalizmui“ apibūdinti labai tinka A. Lieveno knygoje pateiktas anekdotas:

„– Jei Sovietų Sąjungoje moki keturias kalbas, kas tu esi?

– Sionistas.

– O jei moki dvi kalbas?

– Nacionalistas.

– O jei moki vieną kalbą (tai yra rusų)?

– Internacionalistas!“³³

1988 m. lapkričio 4 d. susikūrė „Jedinstvo“ – socialistinis judėjimas už pertvarką Lietuvoje „Vienybė“, „Jedinstvo“, „Jedność“. Judėjimas deklaravo, kad tik komunistinė ideologija išreiškia esminius darbininkų, valstiečių, inteligentijos, jaunimo, įvairių tautybių ir tikėjimo žmonių,

²⁹ Žr. p. 222–223.

³⁰ Lietuvos Laisvės Lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki Nepriklausomybės. Vilnius, 2004, p. 474.

³¹ Krupavičius A. Lietuva kelyje į demokratiją, p. 25.

³² Ten pat, p. 26.

³³ Lieven A. Pabaltijo revoliucija, p. 195.

visos visuomenės apskritai interesus. „Jedinstvo“ pareiškė, kad klausimą dėl kalbų bei pilietybės turi spręsti LTSR Aukščiausioji Taryba, sudaryta iš dviejų rūmų, vieni iš jų turėtų būti tautybių taryba, kurioje po lygiai turėtų būti atstovaujama lietuviams, lenkams, rusams, baltarusiams, žydams ir kitoms tautoms ir kuri turėtų aukščiausio organo funkcijas nacionalinių procesų ir tarpnacionalinių santykių srityje³⁴.

Kitaip negu dauguma rusų, lenkai daugiausia buvo autochtonai, gyveno kompaktiškai. Keturiuose rajonuose – Vilniaus, Šalčininkų, Trakų, Švenčionių – jie sudarė daugumą, Vilniaus ir Šalčininkų – absoliučią daugumą. Vilniaus krašto gyventojų specifika ta, kad jis yra įvairių tautų (lenkų, lietuvių, rusų, gudų) etninis konglomeratas. Šio krašto gyventojams buvo nelengva nustatyti savo tautinį identitetą. 1989 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 258 tūkst. lenkų, jų skaičius, palyginti su ankstesniais laikais, buvo sumažėjęs: 1959 m. – 8,5 proc., 1989 m. – 7,0 proc. Tarybų Sąjungoje gyveno 1,5 mln. lenkų, iš jų Baltarusijoje – 418 tūkst. Lietuvos lenkų padėtis buvo kur kas geresnė negu jų tautiečių Baltarusijoje, Ukrainoje ar kitose respublikose³⁵. 12,8 proc. lenkų buvo gimę ne Lietuvoje³⁶, t. y. buvo atvykėliai, daugiausia iš Baltarusijos.

Lenkų tautinę mažumą stipriai paveikė rusifikacija. Bene akivaizdžiausias faktas – vaikų mokymasis rusų mokyklose. Pokario Lietuvoje Vilniaus krašte buvo įsteigta 250 lenkų mokyklų, tačiau 1989 m. jų liko tik 88³⁷. Inteligentija buvo negausi ir smarkiai rusifikuota. Pietryčių Lietuva ne itin buvo pažengusi ir socialinėje ekonominėje srityje. Gyventa blogiau, negu galėta ir turėta

gyventi. Rusų ir ypač žydų padėtis buvo daug geresnė, taip pat ir pagal aukštojo išsilavinimo rodiklius. 1989 m. tūkstančiui gyventojų aukštąjį ir nebaigtą aukštąjį išsilavinimą turėjo: lenkai – 50, lietuviai – 109, rusai – 172, žydai – 385³⁸.

Lietuvių tautinis atgimimas paskatino lenkus suaktyvinti kultūrinę veiklą. Nuo 1988 m. pavasario pradėjo veikti lenkų visuomeninė kultūrinė draugija. Pradėjo atsigauti lenkiškosios mokyklos. Tačiau lenkų aktyvistai nerodė pritarimo Sąjūdžiui, atvirkščiai, tvyrojo nepasitikėjimo ir įtarumo nuotaika³⁹.

O štai negausi žydų bendruomenė pozityviai reagavo į lietuvių tautinį atgimimą. Žydų lojalumas sovietų valdžiai buvo gana paviršutiniškas. Tuometinė „internacionalistinė“ politika ir ją lydinti antisemitizmo apraiškos žydams nieko gero nežadėjo. Pavyzdžiui, 1967 m. rugpjūčio 5 d. „Sovietskaja Latvija“ apie sionizmą rašė, kad tai yra „tarptautinė Cosa Nostra“, turinti bendrą centrą, bendrą programą ir bendrus fondus⁴⁰. Dar 1987 m. gruodžio 2 d. prie Lietuvos kultūros fondo susikūrė iniciatyvinė žydų grupė. Jos pirmininku tapo Emanuelis Zingeris. 1988 m. vasarą pradėjo veikti žydų tautinės savimonės draugija „Tkuma“ (ivrito k. – Atgimimas).

Valstybinė kalba, pilietybė ir kitataučiai

1988 m. lapkričio 18 d. LTSR AT vienuoliktojo šaukimo dešimtoji sesija priėmė įstatymus dėl Lietuvos TSR konstitucijos papildymo, suteikiančius lietuvių kalbai, tautinei trispalvei vėliavai ir V. Kudirkos „Tautiškai giesmei“ LTSR valstybinį

³⁴ Ефремов Г. Мы люди друг другу, с. 212–213.

³⁵ Junevičius A., Matakas J. Valstybės pagrindai, I dalis. Kaunas, 1996, p. 141.

³⁶ Lietuvos lenkai. Valstybinis nacionalinių tyrimų centras. Vilnius, 1994, p. 34.

³⁷ Junevičius A., Matakas J. Valstybės pagrindai. I dalis, p. 142.

³⁸ Vaitiekus S. Lietuvos lenkai. Valstybinis nacionalinių tyrimų centras. Vilnius, 1992, p. 33.

³⁹ Kuzmickas B. Išsivadavimas, p. 74–75.

⁴⁰ Johnson Paul. Žydų istorija. Vilnius, 1999, p. 831–832.

statusą⁴¹. Įstatymai, be galo reikšmingi lietuvių tautai, turėjo ryškių trūkumų – liko neišspręstas tautinių mažumų kalbų, statuso klausimas. Ma-nytume, toks „užmiršimas“ negalėjo prisidėti prie abipusio supratimo.

1989 m. sausio 25 d. Lietuvos TSR AT Prezi-diumas priėmė įsaką „Dėl Lietuvos TSR valsty-binės kalbos vartojimo“, o tų pačių metų vasario 20 dieną Ministrų Taryba – nutarimą „Dėl prie-monių Lietuvos TSR valstybinės kalbos varto-jimui užtikrinti“⁴². Įsaką ir nutarimą nemažai kitataučių vėlgi sutiko nepalankiai. Reikalavimas įmonėse, įstaigose ir organizacijose, kuriose vidinė raštvedyba buvo tvarkoma rusų kalba, per dvejus metus pereiti prie lietuvių kalbos buvo nerealus – padaryta didelė klaida. (Vėlesni sprendimai pailginti kalbos išmokymo laiką iki penkerių metų kiek nuramino nelietuvius.)

Priešiškaai reagavo į lietuvių kalbos paskelbi-mą valstybine kai kurie rusai. 1989 m. pradžioje keliose Vilniaus įmonėse vyko susirinkimai, smerkiantys valstybinės kalbos įvedimą, susi-rinkimų rezoliucijos buvo pasiūstos į Maskvą. Sniečkuje buvo reikalaujama, kad Lietuvoje būtų lenkų-rusų-lietuvių trikalbystė⁴³. Viena didžiausių akcijų – 1989 m. vasario 12 d. Vilniuje prie Sporto rūmų įvykęs „Jedinstvo“ organizuo-tas mitingas. Kalbėtojai reikalavo, kad per dvi savaites Aukščiausiosios Tarybos įsakas būtų panaikintas, priešingu atveju grasinta streiku. Kai kurie iš jų tvirtino, kad 1939 m. Vilnius buvo perduotas Lietuvai prieš Vilniaus krašto gyventojų valią⁴⁴. Tokia mintis vėliau bus ne kartą kartojama.

Tačiau kitų tautų atstovai, susibūrę į Lietuvos tarpnacionalinę koordinacinę asociaciją, kurią sudarė dvylika narių, priėmė Kreipimąsi, kuriuo pareiškė, kad „Jedinstvo“ kursto nesantaiką tarp tautų. Tautinių bendrijų atstovai teigė, kad minėta organizacija kovoja prieš bendras Lietuvos tautų pastangas apriboti monopolines stipraus centro pretenzijas, nepaiso tautų teisės į nacionalinį ir valstybinį apsisprendimą, o jos vadovai, patys nesirūpindami nė vienos tautos kultūros bei istorijos puoselėjimu, kalba tautinių bendrijų vardu. Krei-pimesi buvo pareikšta: „Mūsų apsisvalymas nuo stalinizmo epochos liekanų ir stalininio mąstymo – visų tautinių bendrijų atgimimo prielaida.“⁴⁵

Tvirtinti, kad dauguma rusų tuomet rėmė „Je-dinstvo“, nėra pagrindo. Visuomenės nuomonių tyrimo centro Vilniuje atlikti tyrimai parodė, kad tų metų kovo pabaigoje tik 27 proc. kitų tautybių atstovų rėmė „Jedinstvo“, t. y. kiek daugiau kaip ketvirtadalis. Apie Sąjūdį nepalankios nuomo-nės buvo 13 proc. kitų tautybių atstovų. 72 proc. lietuvių Sąjūdį vertino palankiai, o „Jedinstvo“ neigiamai vertino 81 proc.⁴⁶ Apklausą parodė, kad daugianacionaliniame Vilniuje situacija tautiniam lietuvių judėjimui nebuvo nepalanki. 1989 m. gegužės 17 d. Lietuvos rusų kultūros centras pasmerkė „Jedinstvo“ už antilietuvišką isteriją, kuri įžeidžia ir kelia grėsmę visiems doriems Lietuvoje gyvenantiems rusams. Apie tai pranešė daugelis laikraščių⁴⁷.

Sąjūdžio vadovybė stengėsi užkirsti kelią įvairiems nepagrįstiems kaltinimams rusų tauty-bės žmonėms. Kai „Sąjūdžio žinių“ 85 numeryje buvo išspausdintas anoniminis eilėraštis, kurs-tantis nesantaiką tarp tautų, ypač įžeidžiantis rusus, Sąjūdžio sekretoriatas sustabdė šio nu-merio platinimą⁴⁸. Lietuvoje plito įvairūs lapeliai

⁴¹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1988, Nr. XI-2659, Nr. XI-2660.

⁴² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1989, Nr. XI-2745, Nr. 37.

⁴³ Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. 1987–1989 metai. Įvykių kronika. Sudarė Vytautas Skuodis. Vilnius, 1997, p. 157.

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ Atgimimas. 1989, vasario 17.

⁴⁶ Согласие. 1989, 19 апреля.

⁴⁷ Sąjūdis Klaipėdoje. Dokumentinė knyga. Sudarė ir redagavo K. Kaukas. Klaipėda, 1998, p. 218.

⁴⁸ Atgimimas. 1989, gegužės 23, Nr. 20.

rusų kalba, kažkieno pasirašyti Lietuvos laisvės lygos vardu, kurie grubiai įžeidinėjo kitataučius, grasino juos išvaryti iš Lietuvos ar net išžudyti. Vienas tokių lapelių, nieko bendra neturintis su LLL, birželio 21 dieną buvo parodytas per TV laidą „Atgimimo banga“⁴⁹.

Tačiau „Jedinstvo“ tęsė antagonistinę veiklą. Kitas jos organizuotas didelis mitingas įvyko birželio 25 dieną Vilniuje, Kalnų parke. Vėl buvo protestuojama prieš lietuvių kalbos paskelbimą valstybine. Mitinge nuskambėjo pasisakymų ir prieš rengiamą pilietybės įstatymą. Jo metu agituota už lenkų nacionalinės teritorinės autonomijos įkūrimą Vilniaus krašte⁵⁰. Klaipėdoje „Jedinstvo“ veikėjai reikalavo prijungti Klaipėdos kraštą prie Kaliningrado srities.

Šios organizacijos veikla buvo neatskiriama nuo analogiškų Maskvos pastangų. Rugpjūčio 26 dieną per centrinę televiziją buvo paskelbtas grasinantis TSKP CK pareiškimas „Dėl padėties tarybiname Pabaltijyje“. Komunistų sąjunginis centras reikalavo sustabdyti separatistinius procesus. Pareiškime teigiama, kad Pabaltijo tautų likimui gresia rimtas pavojus, žmonės turi žinoti, prie kokios bedugnės jos stumia nacionalistų lyderiai. Jeigu jiems pavyktų pasiekti savo tikslus, padariniai tautoms galėtų būti katastrofiški. Galėtų kilti klausimas dėl jų pačių gyvybingumo⁵¹. Jokios grėsmės, žinoma, tautų gyvybingumui nebuvo. Tik politiniai Maskvos veikėjai taip suformulavo klausimą. „Padėti“ Maskvai, taip pat „Jedinstvo“ susikūrė Tarybų valdžios gynimo komitetas.

Paskelbus lietuvių kalbą valstybine, lietuvių ir lenkų nesutarimai pradėjo gilėti ir komplikotis. Plito gandai, kad lietuviai vers visus lenkus kalbėti lietuviškai. Būtina pripažinti, jog labai nekok-

tiškai elgėsi ir lietuvių spauda, kitos žiniasklaidos priemonės, atskiri visuomenės veikėjai, atkakliai tvirtinę, kad Lietuvos lenkai yra viso labo tik sulenkėję lietuviai, kad ir kokios būtų istorinės realijos, žmogui tarsi buvo atimama galimybė pačiam išsiaiškinti, kas jis toks yra.

Nuo 1988 m. rudens Pietryčių Lietuvoje ėmė kurtis lenkų autonominės apylinkės⁵². Lenkų bendruomenėje atsirado jėgų, kurios orientavosi į Maskvą. „Stiprusis centras“ šioje Lietuvos dalyje turėjo didelių veiklos galimybių, nes ten viešpatavo partokratija, kuri skleidė priešišką lietuviams propagandą. Būtent dėl to Pietryčių Lietuva tapo savotišku placdarmu, kuriuo pasinaudojus buvo galima veikti ir visos Lietuvos reikalus, ypač manipuluoti klausimu dėl jos teritorinio vienetisumo. Lenkiškai kalbantys gyventojai buvo gąsdinami lietuvišku nacionalizmu, o lietuviai – galimomis Lenkijos teritorinėmis pretenzijomis. Buvo girdėti nuomonių, net kompartijos elito, kad sovietinės kariuomenės Lietuvoje reikia kaip saugumo nuo tokių pretenzijų garanto, nors jų realumu Lietuvoje mažai kas tikėjo⁵³.

O Sąjūdžio vadovybės susitikimai su lenkais buvo nereguliariūs, ir tie labiau propagandinio pobūdžio. Esant tokiais sudėtingai padėčiai, turint omenyje labai įtemptus lietuvių ir lenkų santykius praeityje, daugiau iniciatyvos turėjo rodyti Sąjūdžio vadovybė. Ji šito nepadarė.

Nors šiaip jau Sąjūdis ir oficialios valdžios institutai ieškojo kontaktų su tautinėmis mažumomis, rėmė jų organizacijas. 1988 m. gruodį buvo įkurta Lietuvos etninių bendrijų koordinacinė taryba. Tačiau suartėti su lenkais buvo problemiška. Bene vienintelė organizacija, su kuria galėjo palaikyti ryšius Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, buvo Lietuvos lenkų sąjunga. Jos steigiamasis suvažiavimas vyko 1989 m. balandžio 15–16 d. Su-

⁴⁹ Lietuvos Laisvės Lyga, p. 485.

⁵⁰ Lietuvos suvereniteto atkūrimas, p. 480.

⁵¹ Kšanavičius A. Lietuvos atgimimo dienoraštis, p. 122–123.

⁵² Zinkevičius Z. Rytų Lietuva praeityje ir dabar, p. 295.

⁵³ Kuzmickas B. Išsivadavimas, p. 76.

važiavimo metu Sąjungai priklausė apie 12 tūkst. narių. Tai buvo didelė organizacija, dabar jau pasirinkusi savo veiklą politiką. Programiniame pranešime Sąjungos pirmininkas J. Sienkievičius pareiškė, kad lietuvių atgimime neatsirado vietos lenkams, nors, jo nuomone, antilenkiškos nuotaikos nebus gajos⁵⁴. „Kreipimesi į lietuvių tautą“ suvažiavimas pritarė lietuvių tautiniam atgimimui. Dokumento pabaigoje buvo sakoma: „Lietuvos suverenitetas, jos gerovė, yra mūsų bendras tikslas. Užjūs ir mūsų laisvę!“⁵⁵ Tačiau siekis suartėti su Sąjūdžiu buvo per silpnas.

1989 m. gegužės 12 d. Mickūnuose įvyko Vilnijos deputatų suvažiavimas. Priimtoje deklaracijoje buvo iškeltas tikslas sukurti Vilniaus krašte lenkų autonominę sritį⁵⁶. Autonominės srities statuso projektui parengti sudaryta koordinacinė valdyba. Buvęs Lietuvos sąjūdžio Šalčininkų rajono tarybos pirmininkas J. T. Šapoka taip apibūdino lietuvių padėtį rajone: „Sąjūdžio narių rajone nedaug. Geriausiū laiku jų skaičius siekė 20–150 narių. Maždaug tiek galima buvo suskaičiuoti rėmėjų, kurie į Sąjūdžio gretas neįsiliejo, bet paremdavo. Priežastis: įstojęs į Sąjūdžio gretas tuoj pat būsi atleistas iš darbo.“⁵⁷ Įkurtoją koordinacinę tarybą pradėjo remti Lietuvos lenkų sąjunga.

1989 m. rugsėjo 6 d. vykusioje Šalčininkų rajono liaudies deputatų tarybos sesijoje buvo priimtas nutarimas dėl Šalčininkų rajono paskelbimo lenkų nacionaliniu teritoriniu rajonu LTSR sudėtyje. Netrukus, rugsėjo 15 dieną, Vilniaus rajono liaudies deputatų taryba paskelbė kurianti savo nacionalinį rajoną Lietuvos TSR sudėtyje⁵⁸.

Taip lietuviai dviejuose Lietuvos rajonuose ne tik faktiškai, bet ir teisiškai turėjo virsti tautine mažuma.

Tačiau tų metų rugsėjo 21 dieną LTSR AT Prezidiumas priėmė nutarimą, kuriuo Šalčininkų ir Vilniaus rajonų paskelbimas lenkų nacionaliniais teritoriniais rajonais buvo pripažintas neteisėtu ir negaliojančiu⁵⁹. Tai padidino įtampą, nors oficialioji Lenkija nepritarė panašioms Vilnijos lenkų grupių veiksmams. „Solidarumo“ veikėjai rekomendavo Lietuvos lenkams bendradarbiauti su Sąjūdžiu, orientuotis į gimtąjį kraštą, o ne ieškoti pagalbos Maskvoje⁶⁰. Beje, prie „lenkiškosios kortos“ prisidėjo ir „baltarusiškoji“. Baltarusijos spaudoje pasirodė straipsnių apie neva „teisėtas“ Baltarusijos TSR pretenzijas į Vilniaus kraštą.

Tuomet ne tik Lietuvos visuomenė domėjosi painiais tautiniais santykiais. Trimis kalbomis leidžiamame Trakų rajono laikraštyje „Galvė“ prof. B. Kuzmickas išspausdino ciklą straipsnių apie Lietuvos polonizaciją ir rusifikaciją praeityje, siedamas kai kuriuos jos epizodus su dabartimi. Tie straipsniai susilaukė atgarsio ne tik lenkiškoje Lietuvos, bet ir Lenkijos spaudoje, taip pat buvo išversti ir perspausdinti Ukrainoje⁶¹.

Lietuvių santykiai su žydais klostėsi gana gerai. 1989 m. kovo 5 d. įvyko steigiamasis Žydų kultūros draugijos suvažiavimas. Jo pirmininku tapo LPS Seimo narys E. Zingeris. LPS taryba steigiamajam suvažiavimui pasiuntė sveikinimo žodį, kuriame lietuvių ir žydų santykiai buvo įvertinti per istorijos prizmę, paliesti skaudūs jos puslapiai. „Tegu visų nekaltų aukų atminimas padeda naujoms mūsų kartoms puoselėti žmonių brolybės jausmą, nuskriaustųjų ir pavojuje esančių solidarumą“, – buvo rašoma sveikinime.

⁵⁴ Kauno aidas. 1989, gegužės 25.

⁵⁵ *Kšanavičius A.* Lietuvos atgimimo dienoraštis, p. 98–99.

⁵⁶ Lietuvos suvereniteto atkūrimas, p. 358.

⁵⁷ Lietuvos Sąjūdis Kaune. Lietuvių tauta ir pasaulis. Kaunas, 2004, p. 141.

⁵⁸ *Kšanavičius A.* Lietuvos atgimimo dienoraštis, p. 126, 127.

⁵⁹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1989, Nr. XI-3205.

⁶⁰ Lietuvos suvereniteto atkūrimas, p. 186.

⁶¹ *Kuzmickas B.* Išsivadavimas, p. 77–78.

LPS ragino geriau pažinti ir suprasti vieniems kitus, draugiškai žengti atgyjančio teisingumo ir žmoniškumo keliu⁶². Tais metais pradėjo veikti žydų tautinė mokykla, buvo atkurtas Žydų valstybinis muziejus, žydų bendruomenei perduotas „Pionieriaus“ kino teatro pastatas. Žydų tautinis atgimimas buvo susijęs su Antrojo pasaulinio karo metu nužudytų gentainių pagerbimu, jų atminimo įamžinimu. Surusėję ir sulietuvėję žydai vis labiau identifikavosi su savo tauta. Žydaus, jų istorija ėmė labiau domėtis lietuviai, rusai, lenkai. Įvairių tautų atstovai pradėjo gausiai dalyvauti gedulo renginiuose nužudytiems žydoms atminti. 1989 m. spalį pradėjo eiti Lietuvos žydų kultūros draugijos laikraštis „Jerušolajim d' Lita“ („Lietuvos Jeruzalė“). Tiesa, šiuos santykius temdė atskiri antisemitiniai išsišokimai. 1989 m. gruodį Klaipėdoje Darbininkų sąjungos surengtame pikete nuskambėjo antisemitiniai šūkiai, mieste buvo platinami lapeliai, kuriuose žydai tapatinti su bolševikais⁶³.

1989 m. rugpjūčio 19 d. spaudoje buvo paskelbtas Tautinių mažumų įstatymo projektas. Jis nuodugnai buvo apsvaistytas vienuoliktojo šaukimo Lietuvos TSR AT penkioliktojoje sesijoje. Deputatas rašytojas J. Marcinkevičius lenkų atstovų pasiūlymus darbo grupėje suskirstė į tris svarstytinus klausimus. Pirmasis – dėl tautinių mažumų atstovavimo Liaudies deputatų tarybose. Lenkų atstovai siūlė įvesti vadinamąjį „proporcingo atstovavimo“ principą, pagal kurį kiekvienai tautinei mažumai tarybose iš anksto būtų garantuotas tam tikras vietų skaičius. O Lietuvos TSR Konstitucijoje ir Rinkimų į Lietuvos TSR AT įstatyme buvo įtvirtintas visuotinių ir lygių rinkimų principas. Antras – tautinės mažumos turi turėti teisę kurti nacionalinius teritorinius vienetus, turinčius plačią vietinių

organų savivaldą. Tačiau Lietuvos TSR Konstitucija ir įstatymai nenumatė tokios galimybės. Darbo grupės daugumos nuomone, tai suskaldytų visuomenę, komplikuotų santykius su tautinėmis mažumomis, izoliuotų atskirus rajonus nuo visos šalies gyvenimo, ateityje galėtų sukelti sunkiai numatomų politinių ir teritorinių padarinių. Be to, toks atsiribojimas pagal tautinį požymį trukdytų spręsti vieno ar kito regiono problemas. Trečias klausimas – tai reikalavimas įtvirtinti tautinių mažumų teisę įgyti aukštąjį išsilavinimą gimtąja kalba. Šalies įstatymai tokios teisės negarantavo, ir pasaulyje, teigė pranešėjas, nėra nė vienos valstybės, kur ši teisė būtų įtvirtinta. Dauguma darbo grupės narių, tarp jų ir rusai bei kitų tautybių atstovai, siūlė pirmiausia pasirūpinti, kad visi moksleiviai, nesvarbu, kokioje mokykloje jie mokytųsi, galėtų geriau išmokyti lietuvių kalbą, o tai jau savaime sudarytų palankesnes galimybes siekti aukštojo mokslo⁶⁴. Tačiau daug tiesos nuskambėjo TSRS liaudies deputato A. Brodavskio kalboje. Jis pareiškė, kad televizijos laidose, kuriose aptariami tautiniai santykiai, nedalyvauja nacionalinių grupių atstovai, Lietuvos lenkams neatsiranda vietos ir Sąjūdžio monopolizuotoje „Atgimimo bangoje“⁶⁵.

1989 m. lapkričio 23 d. Tautinių mažumų įstatymas buvo priimtas. Įstatymo įžangoje teigiama, kad Lietuvoje gyvenančių įvairių tautybių žmonių nuėitas istorinis kelias susijęs su lietuvių tautos likimu, todėl tikslai yra bendri. Tautinių mažumų įstatymas visiems, nepriklausomai nuo tautybės, garantavo lygias politines, ekonomines ir socialines teises bei laisves. Drauge jis tautinėms mažumoms kėlė ir reikalavimus: laikytis Konstitucijos ir įstatymų, saugoti Lietuvos valstybinį suverenitetą ir teritorinį vientisumą,

⁶² Atgimstanti Lietuva ir žydai. Parengė E. Zingeris. Vilnius, 1997, p. 9, 10.

⁶³ Sąjūdis Klaipėdoje. Dokumentinė knyga. Klaipėda. 1998, p. 315.

⁶⁴ Apie Lietuvos TSR tautinių mažumų įstatymo projektą. Deputato rašytojo Justino Marcinkevičiaus pranešimas // Tiesa. 1989, lapkričio 25.

⁶⁵ Diskusijos dėl pranešimo apie Lietuvos TSR tautinių mažumų įstatymo projektą // Ten pat.

prisidėti prie nepriklausomos, demokratinės Lietuvos valstybės kūrimo, gerbti valstybinę kalbą. Įstatyme buvo pabrėžiama, kad Lietuvoje gerbiama kiekviena tautybė ir jos kalba, draudžiama bet kokia su tautybe susijusi diskriminacija. Tautinėms mažumoms įstatymas suteikė teisę į valstybės paramą ugdant savo kultūrą ir švietimą, teisę mokytis gimtąja kalba, išpažinti religiją ar neišpažinti jokios, atlikti religines apeigas ir nacionalinius ritualus gimtąja kalba, teisę jungtis į tautinės kultūros organizacijas, plėtoti kultūrinius ryšius su tautiečiais už šalies ribų⁶⁶.

Priėmus įstatymą, prie Vyriausybės buvo įkurta speciali institucija – Tautybių komitetas. Tuomet tai buvo pirmieji ir vieninteliai tokio pobūdžio įstatymas ir institucija Rytų Europoje. Tautybių komitetas pradėjo spręsti tautinių mažumų problemas. Dar 1989 m. rudenį įkurta radijo laidų Lietuvos tautoms redakcija. Jai pavesta rengti laidas rusų, lenkų, baltarusių, ukrainiečių, žydų kalbomis. Tuo pat metu specialios laidos tautinių mažumų kalbomis pradėtos transliuoti ir per Lietuvos televiziją. Periodinę spaudą gimtąja kalba ėmė leisti žydai, baltarusiai, ukrainiečiai, vokiečiai ir kiti. O juk iki tol periodinė spauda ėjo tik lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis⁶⁷.

Kiek anksčiau, 1989 m. lapkričio 3 d., buvo priimtas ypač svarbus Pilietybės įstatymas. Lietuva pasirinko demokratinį vadinamąjį nulinį pilietybės įgijimo variantą. Visiems pareiškusiems norą kitataučiams nepriklausomai nuo to, kada jie atvyko gyventi į Lietuvą ir kiek joje gyveno, buvo suteikta Lietuvos pilietybė⁶⁸.

Nors tautinių mažumų teisės buvo apsaugotos įstatymais, „autonomininkai“ nerimo. Ypač

daug dėmesio jiems skyrė valstybės saugumo organai. LTSR KGB pirmininko pavaduotojas generolas majoras S. Caplinas 1989 m. rudenį savo tarnybiniame pranešime TSRS KGB rašė, kad kai kurie lenkų inteligentai galėtų imtis vadovaujamojo vaidmens ir tapti lyderiais konsooliduojant Vilniaus krašto lenkus. Lyderis galėtų būti piliečių judėjimas „Vilenščiznos atgimimas“, tačiau jis neturėtų atrodyti kaip politinė partija. Optimalus variantas būtų Sąjūdžio arba lenkų „Solidarność“ tipo organizacija. Toliau informuojama: „LTSR KGB I skyriaus užverbuotas ir parengtas žvalgybos reikalams yra agentas „Janekas“. Jis turi aukštąjį išsilavinimą, yra vyriausiasis redaktorius, turi galimybių dažnai lankytis Lenkijoje, moka rusų, lenkų, prancūzų, vokiečių, anglų kalbas. Agentas patikimas ir patikrintas.“ KGB gerai vertino Vilniaus rajono tarybos pirmininką ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatus A. Brodavskį, J. Tichonovičių (Ciechanowicz), lenkų veikėjus R. Maceikianecą ir Z. Balcevičių⁶⁹.

Tuo tarpu prosovietinių organizacijų Lietuvoje daugėjo. 1989 m. birželį po „Jedinstvo“ skilimo atsirado Lietuvos darbo žmonių socialistinė federacija (LDŽSF). (J. Galcevas, I. Kučerovas ir kt.). Tarybų valdžios Lietuvoje gynimo komitetas, daugiausia dirbęs sąjunginio pavaldumo Vilniaus gamyklose, nuo 1989 m. gruodžio tapo 20 gamyklų komunistinių organizacijų veiksmus koordinuojančia institucija⁷⁰. Prokomunistinių organizacijų gausėjimas nieko gero nežadėjo.

1989 m. gruodžio 19–22 d. vykusiam neeiliniame LKP suvažiavime susikūrė savarankiška partija, deklaravusi socialdemokratinę orientaciją. *Tai buvo* smūgis TSKP, turėjęs teigiamų padarinių kovojant už nepriklausomą Lietuvą. Kita lietuvių „nebolševikų“ ir kitataučių ko-

⁶⁶ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1989, Nr. XI-3412.

⁶⁷ Motuzas R. Tautinės mažumos ir pilietinė visuomenė // Tautinės mažumos demokratinėje valstybėje. Konferencijos medžiaga, p. 7.

⁶⁸ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1989, Nr. XI-3329.

⁶⁹ Lenkų klausimas KGB irštvoje. Parengė Vanda Pode-rytė // Tremtinys. 1992, sausis, Nr. 2.

⁷⁰ Lietuvos suvereniteto atkūrimas, p. 339.

munistų (jų buvo dauguma) dalis ir toliau vykdė Maskvos nustatytą partijos generalinę liniją ginti Tarybų valdžią ir ypač saugoti nuo subyrėjimo TSRS. Tarp 58 LKP (TSKP) partijos CK narių tebuvo 17 lietuvių, tačiau į sekretoriatą įėjo M. Burokevičius, J. Kuolelis, V. Kardamavičius ir rusas V. Švedas.

TSRS buvo organizuoti „darbo žmonių susirinkimai“, kuriuose smerktą „draugų lietuvių komunistų išdavystę“. „Jedinstvininkus“ rėmė Lietuvos lenkų sąjunga. 1990 m. sausio pradžioje TSRS Liaudies deputatų II suvažiavime J. Tichonovičius pagarsino: „Lietuvos TSR spaudoje antilenkiška propaganda yra masiška ir sisteminga, neturinti precedento šiandien pasaulinėje spaudoje, beje, čia vieni nuo kitų neatsilieka ir opozicionieriai, ir oficialūs organai.“⁷¹ Takoskyra tarp politinių jėgų vis labiau gilėjo.

Po Kovo 11 dienos

Per rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą 1990 m. vasario 24 d. Sąjūdis gavo tautos mandatą atkurti nepriklausomybę. Už LR AT aktą „Dėl Lietuvos Nepriklausomos valstybės atstatymo“ balsavo 124 deputatai, susilaikė 6 lenkai, prieš balsų nebuvo.

Jau kovo 12 dieną LR AT priėmė Kreipimąsi į Lietuvos tautines bendrijas, kuriuo parodė ketinimą tęsti Lietuvos etninės tolerancijos tradicijas. AT pakvietė visas šalis tautines bendrijas broliškai dirbti, užtikrinti visų Lietuvos piliečių, visų tautinių bendrijų teises puoselėti savo kalbą, kultūrą, papročius ir išsipareigojo, kad visi Lietuvos valstybės politiniai ir ekonominiai sprendimai bus daromi atsižvelgiant į visų Lietuvoje gyvenančių tautinių bendrijų interesus, nepažeidžiant nacionalinio orumo ir teisių⁷². Taigi AT užtikrino, kad Lietuvoje nebebus pažeisti nė vienos tautos interesai. Lietuva išsipareigojo

šaliai ir pasauliui garantuoti žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

1990 m. kovą antroje pusėje 18 tautinių draugijų – Kauno rusų kultūros draugija, Lietuvos lenkų sąjungos Vilniaus skyrius, Vilniaus tremtinių bendrijos lenkų sekcija, Lietuvos lenkų mokslininkų draugija, Gudų kultūros draugija, Gudų klubas „Siabryna“, Žydų kultūros draugija „Tkuma“, Lietuvos totorių kultūros atgimimo draugija, Ukrainiečių bendrija „Hul“, Vilniaus latvių klubas, Estų draugija, Rumunų (moldavų) bendruomenė „Dačija“ – ir kitos per savo atstovus Lietuvos tarptautinėje koordinacinėje asociacijoje bendru pareiškimu pasveikino Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą, priėmusią istorinius Lietuvos valstybingumo aktus. Asociacija ryžtingai pasisakė prieš politines jėgas, kurios savo pareiškimais kurstė tautinę nesantaiką ir siekė destabilizuoti padėtį Lietuvoje⁷³.

1990 m. balandžio 18 d. TSRS pradėjo taikyti Lietuvai ekonomines sankcijas, kurios turėjo tikslą ne tik ekonomiškai pasmaugti Lietuvą, bet ir didinti įtampą, kelti tautinius bei socialinius konfliktus. Tai buvo proga „jedinstvininkams“, kitoms TSKP organizacijoms suaktyvinti veiksmus. „Jedinstvininkai“ reikalavo, kad Kremlius paskelbtų Lietuvoje nepaprastąją padėtį ar įvestų prezidentinį valdymą.

Tą pačią balandžio 18 dieną Tautybių komitetas buvo reorganizuotas į Tautybių departamentą prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Tais pačiais metais prie jo įkurtas Lietuvos nacionalinių ir socialinių ekonominių tyrimų centras⁷⁴. Tautinių bendrijų problemos, nepaisant labai nepalankių sąlygų, pradėtos spręsti valstybiniu mastu.

Priėmus Kovo 11-osios Aktą, tarp rusų sustiprėjo polarizacija. Kai kurie rusai nelaikė savęs

⁷³ Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. 1990–1991 metai. Sudarė Vytautas Skudis, Vilnius, 1997, p. 39.

⁷⁴ Motuzas R. Tautinės mažumos ir pilietinė visuomenė // Tautinės mažumos demokratinėje valstybėje. Konferencijos medžiaga, p. 10.

⁷¹ Draugystė. 1990, sausio 4.

⁷² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1989, Nr. 231.

tautine mažuma, o Kovo 11-osios Aktą suprato kaip savo teisių apribojimą. Jie manė, kad taps antrarūšiais žmonėmis. Neigiamo požiūrio formavimąsi skatino kai kurių lietuvių nacionalinės partijos „Jaunoji Lietuva“ atstovų pasisakymai, kaltinantys visus rusus už istorines skriaudas. Bet juk patys rusai daugiausia buvo nukentėję nuo stalinizmo žiaurumų.

Tačiau priešiška nusiteikusių rusų kovo mažuma. 1990 m. balandžio 7 d. Vilniaus įmonėse buvo paskelbtas vienos valandos streikas. Streikų organizatoriai nesulaukė norimo efekto. Daugelyje įmonių, net ir tokiose, kuriose telkėsi nemažai Lietuvos KP (TSKP) narių, tokie streikai iš viso nevyko. Elektros suvirinimo įrenginių gamykloje, turinčioje 2,5 tūkst. darbuotojų, į 15 minučių trukusį mitingą susirinko tik tai apie 150 žmonių, ir tarp jų buvo daugiau stebėtojų negu aktyvių dalyvių. Tačiau grupė aktyvistų nusprendė nusiųsti M. Gorbačioviui telegramą, prašydami Lietuvoje įvesti tiesioginį prezidentinį valdymą. Tokio pobūdžio telegramas Gorbačioviui „platformininkai“ išsiuntė ir iš kai kurių kitų įmonių⁷⁵.

Destabilizuoti padėtį turėjo padėti LKP (TSKP) sekretoriaus V. Švedo vadovaujamas vadinamasis Lietuvos TSR piliečių komitetas ir jo padaliniai. Į komitetą stengtasi įtraukti įvairių tautybių žmonių ir supriešinti juos su Lietuvos valstybės institucijomis. Buvo siekiama formuoti nepalankią pasaulio visuomenės nuomonę apie Lietuvą. 1990 m. balandžio 28 d. įvyko vadinaujamųjų „Lietuvos TSR piliečių komitetų“ steigiamasis suvažiavimas, kuris priėmė Kreipimąsi į Jungtines Tautas, pasaulio šalių vyriausybės dėl žmogaus teisių pažeidimų Lietuvoje. Lietuvos TSR piliečių komiteto ir jo padalinių veikloje dalyvavo TSRS liaudies deputatai A. Brodavskis bei J. Tichonovičius, tai garantavo jiems patikimą

ryšį su aukščiausią Tarybų Sąjungos valdžia. Buvo siekiama organizuoti ir pasipriešinimo struktūras. Tų metų rugpjūtį V. Švedo vadovaujamas centrinis Lietuvos TSR piliečių komitetas priėmė Darbininkų draugovių nuostatus⁷⁶.

Partinės nomenklatūros kurstomi, kai kurie Vilniaus krašto lenkai, baltarusiai nerimo ir toliau. Jie siuntė laiškus į Lenkiją, Kremlių, teigdami, kad Lietuvoje, kurioje valdžią paima „nacionalistai“, pažeidžiamos jų teisės, slopinama tautinių mažumų kultūra ir pan. Vienas kitas toks laiškas buvo išspausdintas ir Lenkijos spaudoje. Joje tapo įprasta tvirtinti, kad Vilnius yra lenkiškas miestas. Tačiau tarp Lenkijos intelektualų buvo nemaža asmenų, labai palankiai žiūrinčių į Lietuvos nepriklausomybę ir norinčių turėti su mūsų šalimi normalius santykius. Tai akivaizdžiai liudija kad ir toks faktas. 1990 m. kovo 21 d. keletas lenkų intelektualų kreipėsi laišku į Lenkijos premjerą T. Mazowieckį, kad jo vadovaujama Vyriausybė kuo greičiau pripažintų Lietuvos nepriklausomybę. Tačiau tada viršų ėmė „politinis realizmas“. Įtakingojo Paryžiuje leidžiamo žurnalo „Kultūra“ leidėjas J. Giedroycas dar prieš Kovo 11-ąją kreipėsi į Lenkijos Seimo narius ir senatorius, kviesdamas padaryti viską, kad Lenkija Lietuvos Nepriklausomybės Aktą pripažintų viena pirmųjų. Buvo ir daugiau panašių faktų, bet žinios apie juos Lietuvą pasiekdavo ne iš karto. J. Giedroyc ir kitų „Kultūros“ aplinkos intelektualų raginimai atsakyti pretenzijų į Vilnių ir susitaikyti su lietuviais darė poveikį Lenkijos politikams, pasiekdavo ir Lietuvos lenkus, silpnino autonominių įtaką⁷⁷.

Buvo rengiami ir įvairūs egzotiški projektai. J. Tichonovičius puoselėjo sumanymą sukurti Rytų Lenkijos respubliką TSRS sudėtyje iš 1939 m. prie TSRS prijungtų teritorijų, t. y. ją tu-

⁷⁵ Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. 1990–1991 metai, p. 72.

⁷⁶ Lietuvos suvereniteto atkūrimas, p. 332, 340–341.

⁷⁷ Kuzmickas B. Išsivadavimas, p. 80.

rėtų sudaryti Pietryčių Lietuva, Vakarų Ukraina ir Vakarų Baltarusija⁷⁸.

1990 m. gegužės 15 d. Šalčininkų rajono taryba atsisakė pripažinti aktą dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo, nusprendė vadovautis TSRS ir nesančios Lietuvos TSR įstatymais⁷⁹. Atsakydama į tai, 1990 m. gegužės 24 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba savo nutarimu pasmerkė tokį Šalčininkų komunistų išpuolį ir nurodė, kad pagal Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. aktą „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“ Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje negalioja jokios kitos valstybės konstitucija. Šalčininkų rajono savivaldybės valdžios ir valdymo organų bei pareigūnų veiksmai, paremti TSRS Konstitucija ir buvusia Lietuvos TSR Konstitucija, yra neteisėti ir nesukelia jokių teisinių padarinių⁸⁰. Tačiau tą pačią gegužės 24 dieną Vilniaus rajono taryba nutarė patvirtinti AT prezidiumo panaikintą jos 1989 m. rugsėjo 15 d. sprendimą dėl Vilniaus rajono paskelbimo lenkų nacionaliniu teritoriniu rajonu Lietuvos TSR sudėtyje ir įpareigoti rajono Tarybos prezidiumą parengti rajono nuostatus⁸¹.

Tačiau „autonomininkai“, vadovaujami LKP (TSKP) CK ir ypač jį „šefuojančio“ TSKP CK sekretoriaus O. Šenino, rengė naujus planus, kaip atskirti Lietuvos Rytus. Pradėtas rengti antrasis visų lygių Vilniaus krašto deputatų suvažiavimas. Tam 1990 m. birželio 1 d. Šalčininkų rajono Žavišonių gyvenvietėje buvo organizuotas Vilniaus, Šalčininkų, Trakų, Švenčionių ir Širvintų rajonų tarybų deputatų suvažiavimas, kuriame priimtas Kreipimasis į TSKP CK generalinį sekretorių

M. Gorbačiovą. Kreipimesi buvo rašoma, kad žinomi 1939–1940 m. įvykiai tragiškai atsiliepė šio krašto lenkų likimui. Lenkai nebeteko galimybės išlaikyti savo nacionalinį savitumą, ugdyti kultūrą ir švietimą. Kreipimosi autoriai prašė M. Gorbačiovą nedelsiant imtis priemonių, kad „būtų sugrąžinta tvarka Lietuvoje“⁸². Suvažiavimas pertvarkė koordinacinę valdybą autonominei sričiai kurti koordinacinę tarybą, kurią sudarė 65 deputatai, ir įpareigojo ją parengti Vilniaus lenkų krašto teisinio statuso projektą⁸³.

„Autonomininkai“ oficialiai skelbė norį atskirti nuo Lietuvos, nes jos valdžia nesirūpina spręsti šio krašto socialinių ekonominių, kultūrinių problemų. Č. Vysockis interviu „Atgimimo“ laikraščiui kalbėjo, kad socialinėms ir ekonominėms problemoms spręsti buvo sudarytos keturios komisijos, bet reikalai nepajudėjo⁸⁴. Tad tarsi buvo bandoma įteigti, kad lenkai didesnės izoliacijos sąlygomis sugebėtų išspręsti minėtas problemas.

Atkūrus Nepriklausomybę pribrendo reikallas realiai spręsti Pietryčių Lietuvos problemas. 1990 m. liepos 6 d. buvo sudaryta Ministrų Tarybos Pirmininko pavaduotojo R. Ozolo vadovaujama valstybinė komisija Rytų Lietuvos problemoms ištirti⁸⁵. Ji rengė šio regiono socialinės ir ekonominės raidos planus. Deja, komisija dirbo neefektyviai, nes, kaip prisimena Sąjūdžio Šalčininkų rajono tarybos pirmininkas J. T. Šapoka, pasitraukęs iš komisijos posėdžių, „nebebuvo prasmės dalyvauti to nesibaigiančio kalbėjimo pratybose“⁸⁶.

1990 m. spalio 6 d. Eišiškėse (Šalčininkų r.) įvykęs Vilniaus krašto deputatų antrojo suvažiavimo antrasis etapas paskelbė, kad įkuriamas

⁷⁸ Lietuvos suvereniteto atkūrimas, p. 362.

⁷⁹ Svarbiausių Lietuvos įvykių žinynas: 1990–2001. Parengė Saulius Spurga. Vilnius, 2001, p. 14.

⁸⁰ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990, Nr. 1-227.

⁸¹ Draugystė. 1990, birželio 2.

⁸² *Ganusauskas E.* Penktoji kolona, p. 143.

⁸³ Vilnijos vietinių tarybų deputatų antrojo suvažiavimo deklaracija // *Draugystė*. 1990, birželio 9.

⁸⁴ *Atgimimas*. 1990, birželio 20–27.

⁸⁵ Lietuvos suvereniteto atkūrimas, p. 185.

⁸⁶ Lietuvos Sąjūdis Kaune, p. 143.

„Lenkų nacionalinis ir teritorinis kraštas“. Suvažiavimas priėmė Kreipimąsi į TSRS ir Lietuvos vadovybę, pasaulio viešąją nuomonę. Kreipimesi teigiama, kad 1939 m. spalio 10 d. TSRS ir Lietuvos Respublikos sutartis dėl Vilniaus krašto perdavimo Lietuvai, pasirašyta kaip Molotovo–Ribentropo pakto padarinys, „yra brutalus tarptautinės teisės pažeidimas ir buvo sudaryta neatsižvelgiant į Vilnijos žmonių nuomonę“. Prašoma, kad TSRS ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos tą sutartį paskelbtų negaliojančia, ir sakoma, kad Vilniuje būtina surengti referendumą dėl šio krašto apsisprendimo. Suvažiavimas numatė du lenkų autonomijos variantus – arba lenkų autonomija TSRS sudėtyje, arba LR sudėtyje. Buvo net pasiūlyta jungtis prie Baltarusijos, tačiau toks pasiūlymas buvo atmestas. „Kraštą“ valdyti laikinai pavesta ši suvažiavimą sukvetusiai koordinacinei tarybai. Jos prezidiumas parengė šio krašto autonomijos nuostatus. Suvažiavimo nutarimams pritarė Lietuvos lenkų sąjunga⁸⁷.

Tą pačią spalio 6 dieną Vilniaus rajono trimis kalbomis leidžiamas laikraštis „Draugystė“ išspausdino daugiau kaip trisdešimties Lenkijos mokslininkų pasirašytą „Memorandumą dėl lenkų padėties Lietuvoje“, adresuotą Lenkijos valdžiai, JT Žmogaus teisių komisijai, Europos Tarybai ir kitoms organizacijoms bei asmenims. Memorandume Vilnija iki Antrojo pasaulinio karo pradžios buvo traktuojama kaip integrali Lenkijos dalis, o dėl visų lenkų bėdų kaltintos Lietuvos valdžia (nuo 1939 m. pabaigos), stalininė Tarybų Sąjunga, hitlerinė Vokietija, vėl Tarybų Sąjunga ir dabartinė Lietuvos valdžia. Daug priekaištų pareiškta dėl slaviškų geografinių pavadinimų ir nelietuviškų pavardžių lietuvinimo. Lietuvos valdžia, teigiama memorandume, Vilni-

joje neva išskyrė dvi naujas tautybes – „tuteišus“ ir „vyčius“ (taip vadinami žmonės, kurių pavardė baigiasi galūne „vič“), kuria „naują kalbą“ – lenkų, baltarusių ir lietuvių kalbos mišinį. Lietuvos vyriausybė sulaukė ir tokio reikalavimo – atkurti ir grąžinti lenkams Stepono Batoro universitetą, tik nebuvo paaiškinta, kur iš senų patalpų turėjo išsikelti profesoriai, studentai bei administracijos darbuotojai. Lenkų problemas spręsti, kartu ir krašto socialinį ekonominį atsilikimą mažinti buvo reikalaujama žengiant separatizmo keliu, t. y. kuriant lenkų savivaldinę nacionalinę teritorinę apygardą, į kurią įeitų Vilniaus ir Šalčininkų rajonai, taip pat dalis Trakų, Švenčionių ir Širvintų rajonų⁸⁸.

Žinodami apie rengiamą suvažiavimą, LR AT Prezidiumas ir Vyriausybė tą pačią spalio 6 dieną spaudoje paskelbė bendrą pareiškimą. Jame buvo teigiama, kad Lietuvos valdžia siekia įtvirtinti tautinių bendrijų saviraiškos garantijas, rengiamas tautybių kultūrinės autonomijos įstatymo projektas. Tvirtinimas, kad lenkai persekiojami, visiškai prieštarauja tikrovei. Vien per pastaruosius dvejus metus, sakoma pareiškimе, Lietuvoje atidarytos 34 naujos lenkiškos mokyklų klasės, 66 lenkiškos grupės vaikų darželiuose, pradėta retransliuoti Varšuvos televizija ir pasirodė keli nauji lenkų periodiniai leidiniai⁸⁹.

Po Kovo 11-osios Akto paskelbimo Lietuvos valdžios institucijos priėmė dokumentus, kurie skelbė principines nuostatas dėl lietuvių ir žydų santykių. 1990 m. balandžio 26 d. LR AT Prezidiumas 42-ųjų Izraelio valstybės metinių proga pareiškė, kad ketinama palaikyti ryšius su išvykusiais į šią šalį Lietuvos žydais, taip pat su visų pasaulio žydų tėvyne – Izraelio valstybe. Prezidiumas paragino visus lietuvius ir kitų

⁸⁸ Draugystė. 1990, spalio 6.

⁸⁷ Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę 1990–1991 metais, p. 219; Lenkų klausimas KGB irštvoje. Parengė Vanda Poderytė // Tremtinys. 1992, sausis, Nr. 2.

⁸⁹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys, 2 d. Vilnius, 1991, p. 469–470.

tautybių piliečius 1990 m. balandžio 29–30 d. pažymėti, kad šimtus metų gyvenę Lietuvoje žydai buvo gerbiami ir vertinami, svarbiu indėliu prisidėjo prie šalies pažangos. Drauge buvo kviečiama padėti tvarkyti ir ženklinti apleistas žydų kapines, pagerbti žydų masinių žudynių vietose palaidotas aukas⁹⁰.

1990 m. gegužės 2 d. buvo priimtas įstatymas „Dėl asmenų, represuotų už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atkūrimo“⁹¹. Keliomis dienomis vėliau, gegužės 8-ąją, LR AT paskelbė principinio pobūdžio pareiškimą „Dėl žydų tautos genocido hitlerinės okupacijos metu“. Jame pirmą kartą oficialiai patvirtinta ir paskelbta, kad tokie nusikaltimai neturi senaties, todėl jų kaltininkams netaikomas gegužės 2 dienos įstatymas, pasmerkti lietuvių ir kitų tautybių asmenys, prisidėję prie žydų tautos genocido, įsipareigota rūpintis genocido aukų atminimo įamžinimu ir netoleruoti jokių antisemitizmo apraiškų⁹². Rugsėjo 23-įjį – Vilniaus geto likvidavimo diena – 1990 m. paskelbta Žydų genocido Lietuvoje atminimo diena. 1990 m. lapkričio 7 d. AT Prezidiumas priėmė nutarimą „Dėl žydų genocido aukų kapų bei kapinių sutvarkymo ir paveldo ženklinimo vykdymo“. Vietinės valdžios institucijos drauge su žydų bendruomene ėmėsi šio kilnaus darbo. Žydų visuomenė tokius pareiškimus, juolab konkrečius veiksmus, sutiko palankiai.

Nuo 1991 metų sausio iki rugsėjo

Propaganda iš Maskvos stengėsi pagal savo numatytą scenarijų pateikti visus įvykius Lietuvoje kaip vietinį konfliktą tarp skirtingų tautybių arba skirtingų pažiūrų gyventojų. Jis galįs pavirsti vos ne pilietiniu karu – didelių gyventojų

grupių susirėmimais, į kuriuos jau turės įsikišti, kad apsaugotų žmones nuo jų pačių, sovietų kariuomenės⁹³. Dauguma kitataučių manė kitaip, ir tai parodė tragiški Sausio įvykiai.

1991 m. Sausio įvykiai, sukrėtę Lietuvą ir pasaulį, daugeliui kitataučių atvėrė akis. Smarkiai padidėjo Lietuvos Nepriklausomybės šalininkų skaičius tautinėse bendruomenėse. Rezultatai buvo priešingi, negu tikėjosi Maskva. Tai parodė jau sausio 14 dienos Vilniaus universiteto Sociologijos laboratorijos ir Lietuvos Respublikos Mokslų akademijos viešosios nuomonės tyrimo centro apklausa. Buvo apklausti Vilniaus miesto ir rajono bei Kauno miesto gyventojai, reprezentavę šių vietovių žmonių sudėtį pagal lytį, amžių, tautybę ir išsimokslinimą. Apklausa parodė, kad Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktui pritarė 98 proc. lietuvių, 75 proc. rusų, 66 proc. lenkų ir 74 proc. kitų tautybių. Palyginti su praėjusių metų liepą atlikto respublikinio tyrimo duomenimis, lietuvių, palaikančių Nepriklausomybės Atkūrimo Akta, padaugėjo 4 proc., rusų – 28 proc., lenkų – 12 proc. O už TSRS prezidento siūlomą prezidentinį valdymą pasisakė 3 proc. lietuvių, 16 proc. rusų, 23 proc. lenkų⁹⁴. Kaip atsaką į sovietinės armijos veiksmus Lietuvos lenkų sąjungos atstovai Seime suformavo vieningą lenkų frakciją, remiančią Lietuvos nepriklausomybę. LR AT pareiškimė buvo sakoma: „Su džiaugsmo ašarom išklausėm Lenkų frakcijos pareiškimą, besąlygiškai atmetantį Lietuvos priešų insinuacijas.“⁹⁵ Rusų kultūros centras Vilniuje per ELTĄ išplatino atsišaukimą, kuriame kvietė savo tautiečius atsiriboti nuo nusikaltėlių, kurie dangstosi rusų vardu ir rusų kalba. „Lenkiame galvas mūsų

⁹⁰ *Atamukas S.* Lietuvos žydų kelias nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos, p. 369.

⁹¹ Žr.: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1991, Nr. I-180.

⁹² Atgimstanti Lietuva ir žydai. Parengė E. Zingeris. Vilnius, 1997, p. 19.

⁹³ *Landsbergis V.* Lūžis prie Baltijos, p. 243.

⁹⁴ Tiesa, 1991, sausio 23.

⁹⁵ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys, 2 d. Vilnius, 1991, p. 515.

⁹⁶ Broliams rusams // Lietuvos aidas. 1991, sausio 17.

bendro sielvarto akivaizdoje“⁹⁶, – buvo rašoma atsišaukime.

1991 m. sausio 29 d. LR AT priėmė įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymo pakeitimo“. Pakeitimai praplėtė tautinių mažumų teises. Administracinių teritorinių vienetų, kuriuose kompaktiškai gyveno kuri nors tautinė mažuma, vietos įstaigose ir organizacijose greta valstybinės kalbos buvo leista vartoti ir tos tautos mažumos (vietinę) kalbą. Įstatymas taip pat papildytas svarbia nuostata, kad tautinėms mažumoms sudaromos sąlygos turėti grupes, fakultatyvus ir filialus aukštosiose mokyklose, rengiančiuose auklėtojus, mokytojus bei kitus tautinių bendrijų poreikius tenkinančius specialistus. Tautinių mažumų visuomeninės ir kultūros organizacijos bei įstaigos galėjo steigti kultūros ir švietimo įstaigas. Valstybė įsipareigojo remti tokio pobūdžio įstaigas⁹⁷.

1991 m. vasario 9 d. Lietuvos plebiscitas, kaip ir sausio įvykiai, pademonstravo, kad Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas atitinka daugumos Lietuvos žmonių valią. Tų pačių metų kovo 12 dieną LR prisijungė prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos.

Tačiau „autonomininkai“ ir toliau nerimo. 1991 m. kovo 17 d. Vilniaus ir Šalčininkų rajonai bei Sniečkaus gyvenvietė jų tarybų sprendimais suorganizavo TSRS referendumą dėl TSRS išsaugojimo. Manoma, kad balsavo 200–250 tūkst. žmonių, daugiausia rusai, lenkai ir baltarusiai. LR AT šiuos sprendimus pripažino neteisėtais.

TSRS AT deputatai J. Tichonovičius ir A. Brodavskis lankėsi pas TSRS AT Tautybių Tarybos pirmininką R. Nišanovą ir gavo jo palaiminimą skaldyti Lietuvą ir pažadą, kad jiems padės armija⁹⁸.

1991 m. pavasarį prasidėjo trečias autonomijos kūrimo etapas. 1991 m. gegužės 22 d. Vilniaus rajone, Mostiškėse, įvyko visų lygių Vilniaus krašto savivaldybių deputatų antrojo suvažiavimo trečiasis etapas, kuriame buvo priimtas Vilniaus lenkų nacionalinio teritorinio krašto statuso projektas, įtvirtinantis politinę autonomiją. Suvažiavimas numatė, kad autonominis kraštas turės savo konstituciją, seimą, himną, vėliavą, herbą⁹⁹. Autonomijos idėją palaikė „Jedinstvo“, LTSR piliečių komitetai. Tačiau tokios politinės autonomijos siekimas nebuvo itin stiprus. Tai parodė vėlesni įvykiai.

Remti 1991 metų rugpjūčio pučo Maskvoje organizatorius Lietuvoje bene pirmieji ėmėsi Šalčininkų rajono tarybos pirmininkas Č. Vysockis ir jo pavaduotojas A. Monkevičius, jau pačią pirmą dieną spėję sukurti komitetą pučistams palaikyti¹⁰⁰. Panašiams veikėjams po pučo žlugimo nebeliko nieko kito, kaip bėgti iš Lietuvos. Rugsėjo 4 dieną LR AT priėmė nutarimą „Dėl Šalčininkų ir Vilniaus rajonų bei Ignalinos r. Sniečkaus gyvenvietės tarybų paleidimo“, o rugsėjo 12 dieną nutarimą „Dėl tiesioginio valdymo Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose bei Sniečkaus gyvenvietėje“¹⁰¹. Jais buvo įvestas tiesioginis centrinės valdžios valdymas. Tiesioginis valdymas yra nepatraukli valdymo forma, tačiau alternatyvos nebuvo. Jis truko šiek tiek daugiau negu pusantų metų. Nors valstybei priešiški asmenys mėgino tiesioginio valdymo įvedimą pateikti pasauliui kaip susidorojimą su lenkų tautine mažuma, aprimo kiršinimai, gyvenimas ėmė normalėti. Gyventojai pradėjo suvokti, kad gyvena Lietuvos valstybėje. Atsirado galimybė vaikus mokyti lietuviškai, vien Vilniaus rajone buvo atidaryta daugiau kaip dvidešimt

⁹⁹ Zinkevičius Z. Rytų Lietuva praeityje ir dabar, p. 295.

¹⁰⁰ Ganusauskas E. Penktoji kolona, p. 145.

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1991, Nr. I-1754, Nr. I-1798.

⁹⁷ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1991, Nr. I-1007.

⁹⁸ Tiesa. 1991, gegužės 18.

lietuviškų, kaip, beje, ir lenkiškų mokyklų, klasių, darželių. Kaip apie aną metą sakė viena mokytoja, lietuvybė šioje žemėje palengva buvo pradėjusi leisti šaknis¹⁰².

Tautinių santykių srityje į pirmąjį planą iškilo kita problema – pasitaikė atvejų, kai pilietinės teisės buvo atkuriamos asmenims, kurie dalyvavo žydų genocido akcijose. Lietuvos žydams ir užsienio valstybėms kėlė didelį susirūpinimą, kad tarp Lietuvoje reabilituojamų buvusių stalinizmo epochos tremtinių bei rezistencijos dalyvių pasitaikydavo asmenų, kurie nacių Vokietijos okupacijos metais nusikalto žmoniškumui, buvo žydų budeliai. 1991 m. rugsėjo 9 d. LR AT Prezidiumas pareiškė, kad tai prieštarautų 1990 m. gegužės 2 d. įstatymui. Todėl apie 500 reabilitacijos prašymų atmesta, tačiau galėjo pasitaikyti pavienių „žydšaudžių“ reabilitacijos atvejų, nes Generalinė prokuratūra savo išvadoms nedisponavo jokia kita medžiaga, vien gaunama iš TSRS KGB, ir ją galėjo neobjektyviai vertinti. AT Prezidiumas sutiko, kad tokiais atvejais reikia nepaprastai jautraus dėmesio. Buvo griežtai pasmerktas TASSas, 1991 m. rugsėjo 6 d. paskelbęs dezinformaciją, neva Lietuvoje nuo 1988 m. reabilituota apie 35 000 žmonių, kuriuos sovietai „buvo nuteisę kaip nacistinius karo nusikaltėlius“¹⁰³.

Tačiau kaskart daugėjo antisemitinių publikacijų. Pamėgta kai kurių straipsnių laikraščiuose ir žurnaluose tema tapo kaltinimas žydams dėl dalyvavimo Tarybų Sąjungos saugumo organų 1940–1941 m. represijose. Santykius su žydais ėmė temdyti antisemitizmo apraiškos.

Bendri procesai, veikę tautinius santykius

Po 1991 m. rugpjūčio pučo žlugimo ir tarptautinio Lietuvos pripažinimo susidarė prielaidos stiprinti įvairių tautų tarpusavio pasitikėjimą. Tačiau dabar trūko pasitikėjimo tarp žmonių. Tai lėmė ne tik objektyvūs veiksniai, bet ir dirbtinis įtampas didinimas visuomenėje.

Žmonės atsigręžė į kasdienes problemas. Jų gyvenimą vis labiau ėmė lemti prasidėjusios reformos, socialiniai ekonominiai pokyčiai. Tautiniams santykiams ėmė kenkti dirbtinis įtampas didinimas visuomenėje, kai kurių politikų noras įvesti šalyje autoritarinį valdymą

Tautinis atgimimas baigėsi staiga, kaip ir buvo prasidėjęs. Didysis Sąjūdis, įgyvendinęs savo tikslus, sunyko. Jo vietą užėmė „mažasis sąjūdis“, iš esmės neturįs nieko bendra su Didžiuoju Sąjūdžiu, išskyrus pavadinimą. Interesai užgožė idealus. Sąjūdžio vadovai lyg ir pamiršo, kieno valia ir parama jie atsidūrė valdžioje. Ryškėjo atotrūkis tarp šalies piliečių ir valdžios viršūnių. Opozicija buvo nepageidaujama. Atsaku į tai tapo Lietuvos ateities forumo (LAFo) susikūrimas 1991 m. balandžio 13 d. Daugumą jo narių sudarė žmonės, dalyvavę Sąjūdžio veikloje¹⁰⁴. Tačiau LAFą intensyviai ėmė pulti kai kurie Aukščiausiosios Tarybos nariai, sąjūdininkai. Gyvenimo tikrove tapo Sąjūdžio pradininkų užpildinėjimai, „bombelės“ ir kitokie išpuoliai prieš LAFą, kai kurios frakcijos deputatus Šiauliuose, Tauragėje, Darbėnuose, Kretingoje, Plungėje, Panevėžyje, Mažeikiuose¹⁰⁵. Į darbą tapo įprasta skirti žmones pagal ištikimybę Sąjūdžio lyderiams, o ne pagal kvalifikaciją. 1991 m. gruodį įvykęs III Sąjūdžio suvažiavimas nieko bendra neturėjo su tautinio atgimimo idealais. Jame skambėjo agresyvios,

¹⁰² *Ganusauskas E.* Penktoji kolona, p. 146.

¹⁰³ *Atgimstanti Lietuva ir žydai*, p. 36–37.

¹⁰⁴ Lietuvos valstybės Naujasis archyvas, f. 14: Bronislovas Genzelis, ap. 1, b. 278, l. 6.

¹⁰⁵ LVNA, f. 14, ap. 1, b. 279, l. 62.

nesantaiką kurstančios kalbos, atviri grasinimai. Vienas delegatų iš tribūnos emociškai pareiškė: „Reikėtų Lietuvoje porą šimtų tūkstančių žmonių sušaudyti, pasaulis parėkautų, parėkautų, ir Lietuvoje būtų tvarka...“¹⁰⁶ Šis „pasiūlymas“ buvo palydėtas aplodismentais. Tokie ir panašūs reiškiniai neigiamai veikė tarpnacionalinius santykius. Radikalai negebėjo suvokti, kad antikomunizmo ideologija ir doktrina jau nebuvo veiksmingi, nes idėjinis vertybinis visuomenės pliuralizmas buvo tolokai pažengęs į priekį ir išstūmęs iš žmonių sąmonės vienmatę priešpriešą – „kas ne su mumis – tas prieš mus“¹⁰⁷.

Negatyvius reiškinius švelnino tai, kad jauna valstybė vis labiau pradėjo įsitraukti į tarptautinės bendruomenės gyvenimą. 1991 m. rugsėjį Lietuvos Respublika tapo Jungtinių Tautų nare. JT prioritete kryptimi laiko žmogaus teisių ir laisvių apsauga. Tų pačių metų gruodžio 5 dieną priimtas tarptautinius standartus atitinkantis Lietuvos Respublikos Pilietybės įstatymas, kuris suteikė galimybę visiems Lietuvos gyventojams gauti šalies pilietybę be jokių cenzų. Tai buvo vadinamasis nulinis variantas, sudaręs palankias sąlygas kitataučiams integruotis į Lietuvos visuomenę. Pilietybės įstatymą palankiai įvertino kitų valstybių demokratinė visuomenė.

1992 m. spalio 25 d. referendumu buvo priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija. Konstitucija užtikrina demokratines teises ir laisves, įtvirtino demokratinę valstybės sandarą. LR Konstitucijos 37 straipsnis skelbia, jog „piliečiai, priklausantys tautinėms bendrijoms, turi teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą, papročius“, o 45 straipsnis – „piliečių tautinės bendrijos savo tautinės kultūros reikalus, švietimą, labdarą, savitarpio pagalbą tvarko savarankiškai. Tautinėms

bendrijoms valstybė teikia paramą“¹⁰⁸. Konstitucijos priėmimas sudarė prielaidas stabilizuoti nacionaliniams santykiams.

Išvados

Per šimtmečius Lietuvos valstybėje sukaupta turtinga taikaus tautų sugyvenimo patirtis patyrė nelengvus išbandymus Lietuvos suvereniteto atkūrimo ir įtvirtinimo laikotarpiu.

Pagrindinis veiksnys, nuo 1988 m. vasaros kėlęs grėsmę taikiam tautų sugyvenimui, buvo kurstytojiška komunistinių struktūrų, prosovietinių organizacijų veikla.

Kitų tautų (rusų, lenkų, baltarusių) dauguma nebuvo priešiška lietuvių tautiniam sąjūdžiui, Nepriklausomybės siekiui, tačiau kai kurie asmenys tapo prokomunistinių organizacijų įkaitais. Komunistinės nomenklatūros veikėjai lenkų tautinius interesus sugebėjo susieti su teritorinės nacionalinės autonomijos reikalavimu. O štai žydai pritarė lietuvių tautiniams siekiams.

Sąjūdžio etnocentrizmas ilgalaikės tautinės priespaudos sąlygomis buvo natūralus reiškinys, tačiau užprogramavo tarpnacionalinę įtampą. Tautinius santykius komplikavo kai kurios Sąjūdžio ir valstybinių institucijų klaidos – lietuvių kalbos paskelbimas valstybine nenustačius kitų kalbų statuso, vėliau iškeltas nerealus reikalavimas įmonėse, įstaigose ir organizacijose, kuriose vidinė raštvedyba buvo tvarkoma rusų kalba, per dvejus metus pereiti prie lietuvių kalbos (AT 1989 m. sausio 25 d. įsakas); santykius su Lietuvos lenkais komplikavo emocinis istorinės praeities traktavimas, beatodairiškai peršama mintis, kad jie yra tik sulenkėję lietuviai; santykius su Lietuvos rusais komplikavo gana dažni jų įžeidinėjimai dėl istorinės praeities, o tai kėlė jiems psichologinius išgyvenimus. Mitologizuota žmonių sąmonė, nebrandi politinė kultūra (objektyviai pateisinami reiškiniai) taip pat didino tarpnacionalinę įtampą.

¹⁰⁶ Genzelis B. Sąjūdžio gimimas // Kauno diena. 1998, liepos 25.

¹⁰⁷ Bauža Č., Biveinis P. Politinės „kairės“ laimėjimas ir jo padariniai Lietuvoje // Viešojo politika ir administravimas. 2004, Nr. 9, p. 82.

¹⁰⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius, 1996, p. 16, 19.

Tragiški Sausio įvykiai sustiprino kitataučių pritarimą lietuvių siekiams.

Po rugpjūčio pučo žlugimo tautinių santykių raidą daugiausia lėmė prasidėjusios reformos, socialiniai ekonominiai pokyčiai, taip pat – dirbtinis įtampas visuomenėje didinimas, lietuvių ir žydų santykius – antisemitizmo apraiškos. Didžiajam Sąjūdžiui nunykus, „mažojo sąjū-

džio“ radikalai nesugebėjo suvokti, kad besiformuojanti pliuralistinė visuomenė pažengė toliau negu jų vienmatis žmonių skirstymas į „patriotus“ ir „raudonuosius“. Prasidėjęs Lietuvos Respublikos įsijungimas į pasaulio valstybių bendriją, Konstitucijos, kitų teisės aktų priėmimas sudarė prielaidas stabilizuoti tautiniams santykiams.

NACIONAL RELATIONSHIP IN LITHUANIA 1988–1992

Petras Biveinis

Algis Povilas Kasperavičius

Summary

During centuries Lithuania has saved a rich experience of a peaceful and easy disposition of different nations, which experienced a stiff task during the period of Lithuania's sovereignty restoration and consolidation. The article analyses the relationship of national majorities – Lithuanians, and national minorities – Russians, Poles, Jews, partly Belorussians and other. Russians and Poles are the biggest national minorities in Lithuania. Jews demonstrated an absolutely beneficial attitude to the Lithuanian statehood as distinct from the part of Russians and Poles.

The period is short, but it reflects the topic of national relationship in Lithuania. The basic factor, which was endangering the peaceful and easy disposition of nations in 1988, was the inflammatory activity of communistic structures, post-Soviet organizations. Pro-imperial forces were operating under a principle „divide-and-rule“.

The article shows that the majority of other nations (Russians, Poles, Belorussians) were not against Lithuanians' national movement, striving for independence, however the part of them became the hostages of pro-communistic organizations. The characters of communistic nomenclature managed to relate the national interest of Poles with the demand of territorial national autonomy. Whereas Jews approved of Lithuanians' national objectives.

However, the national relationship in Lithuania was complicated by some mistakes of Movement and national institutions – the pronouncement of Lithu-

anian language as national without ascertaining the status of other languages, ensuing unrealistic demand in companies, agencies and organizations, which were administering its record-keeping in Russian language, to convert to Lithuanian language within two years. The relationship with Lithuanian Poles was complicated by the emotional treatment of historical past, the temerarious point, that they are Lithuanians with polish manners; the relationship with Lithuanian Poles was complicated by a quite frequent harassment concerning the events of Soviet times, which aroused psychological experiences. The mythologized human consciousnesses, the immature political culture (objective justification of phenomenon) were increasing the international tension.

Tragic January events increased the foreign-borns' approval to the objectives of Lithuanians.

In the pending period of national relationship the perception of problems was concurrent from general political and social-economical process. The complex attitude to the period of post-communistic transformations helps to fathom out the topicalities. After the failure of August putsch, the development of national relationship was largely determined by reforms, social-economical alterations, also the artificial increase of tension in society; relationship between Lithuanians and Jews, manifestation of anti-Semitism. Integration of Lithuanian Republic into the community of global nations, the admission of Constitution and other law certificates presumed the stabilization of national relationship.

Įteikta 2007-04-23

Parengta skelbti 2007-05-15